
УДК 373.5.016:821.161.

Емоційно-ціннісний діалог під час вивчення ліричних творів

Віолетта Уліщенко,
кандидат педагогічних наук,
доцент НПУ ім. М.П. Драгоманова

У статті йдеться про особливості інтерсуб'єктного вивчення ліричних творів. Автор зосереджується на проблемах духовного збагачення особистості, розкриття її внутрішнього потенціалу, життєвого досвіду під час сприйняття літературного твору, діалогу з його автором та персонажами.

Ключові слова: інтерсуб'єктна взаємодія, візуально-смилова презентація.

Сприймаючи мистецьке явище як запрошення до діалогу, ми залучаємося до комунікації, що, за визначенням А. Золотухіної [4], має всі ознаки інтерсуб'єктності, адже взаємний зв'язок художнього твору і читача неможливий поза налаштованість зрозуміти, відчутти активний, творчий, морально-етичний потенціал Іншого. Особистісний розвиток людини вчені також пов'язують із виявленням умінь взаємодіяти — сприймати позицію співбесідника, інтерпретувати смисл вихідного повідомлення, критично оцінювати власні думки та встановлювати зворотний зв'язок — "У визнанні людини як "інтерсуб'єктного" утворення, можливо... задано зону його найближчого розвитку,

що забезпечує вихід на нові рубежі наукового освоєння суб'єктивної реальності людини" [5; 44—45].

За допомогою художніх образів (символів, деталей, переживань тощо) автор залучає читача подолати часо-просторову відстань, проїнятися болями і радощами своїх героїв, виявити співчуття, захоплення, замилювання. Основу ж текстової та інтерпретаційної діяльності учнів О. Любічева та Н. Ольховик вбачають у подвійному пошуку "заповітних ключів", що здійснюється під час аналізу авторського повідомлення та формулювання власної думки з приводу прочитаного. "Пошуки цих "ключів" методисти пов'язують з "муками творчості" [6].

Визнаючи співпереживання "необхідною первинною клітинкою повноцінного акту взаємодії з художнім твором", Н. Берхін звертає увагу на його фіктивність (емоції спрямовані на продукт уяви іншої особистості), керованість (площина обговорення стосується загальнолюдських, національно значущих цінностей) та спрямованість на внутрішнє "Я" реципієнта (паралельно аналізуємо інтимні, особистісно значущі емоції й смисли) [1]. Отже, сприймаючи художній текст як багатовимірний діалог, реципієнт виявляє власне емоційно-ціннісне ставлення як до тексту, що виступає активним співрозмовником (тобто до автора, до створених силою його уяви художніх образів), так і до внутрішнього "Я"-особистості. Взаємодія різноспрямованих емоцій збагачує духовну сферу читача, додає йому відчуття емоційної розрядки, очищення, катарсису.

Інтерсуб'єктну взаємодію як емоційно-ціннісний діалог суб'єктів, що ґрунтується на екзистенціально-діалогічних засадах і якому властиві визнання особистісної унікальності Іншого, перманентність (не переривається по закінченні інтеракції), багатоаспектність (торкається різних сфер інтересів), багато-векторність (має різні кореляційні складові) і смисло-творчість (етична, естетична, національно-ціннісна) вважаємо реалізованою, якщо реципієнт:

— розмірковуючи над авторським словом, відчує і зрозуміє творчу особистість у виявленні нею мовного, культурного, соціального "Я", ціннісних і етнокультурних орієнтирів;

— піддавши аналізу власні думки й життєві цінності, буде здатен налаштувати себе на саморозвиток і самовдосконалення;

— зазнавши "мук творчості", зможе сформулювати власне повідомлення, яке б містило інтерпретацію смислу авторського задуму.

У ліриці нас завжди приваблює щирість і експресія висловлюваних почуттів, прагнення автора поділитися чимось сокровенним, бути почутим і зрозумілим, адже емоції, що сповнюють його, викликані самим життям — мінливім і загадковим, жорстоким і непередбачуваним. Як запевняє А. Єсін, психологізм ліричних творів експресивний — "лірика освоює внутрішній світ людини в особливому ракурсі: вона звертається найчастіше до сфери переживання... і розкриває її, як правило, статично, проте глибше і яскравіше, ніж це робиться в епосі" [3; 213—214].

У даній статті зосередимося на особливостях інтерсуб'єктної взаємодії під час вивчення елегійного жанру та жанру медитації, розглянувши їх на прикладі поезій **Володимира Підпалого "Тиха елегія"** та **Івана Малковича "Музика, що пішла"** (8 клас).

1. За визначенням О. Галича, В. Назарця та Є. Васильєва, елегія — вірш, сповнений журби, смутку й меланхолії. У ньому оспівуються суспільні ідеали, інтимні почуття, звучить авторське побажання замислитися над життєвими негараздами й протиріччями [2; 293—294]. Знайомство учнів із новим для них жанром потребує відповідної емоційно-мотиваційної установки на сприйняття, яку забезпечуватимемо, запропонувавши учням для обговорення, наприклад, таку метафоричну історію:

"У далекій казковій країні жив соловейко. Цілий день він оспівував мудрість і доброту небесного володаря Сонця, волю, тепло і затишок рідного краю. Від його веселого, життєрадісного співу розквітали чарівні квіти, випромінюючи любов і життєдайну енергію всьому живому на землі.

Почувши про дивовижного птаха, примхлива принцеса наказала спіймати його.

У далекій казковій країні сумував у неволі соловейко. Його тужливі пісні були сповненими роздумів про мінливість земного життя, про егоїстичність і жорстокість людей".

Запитання: Чому соловейко засумував? Що спонукає нас замислитися про мінливість земного життя, про вади людей і прикрі помилки, які вони роблять? Чи можна вважати, що тільки музика здатна передати щонайменші порухи душі?

Після обговорення метафори пропонуємо школярам прослухати поезію **Володимира Підпалого "Тиха елегія"** і передати особливості свого сприйняття тексту (у зручний для кожного спосіб — словесно, графічно, за допомогою образів або кольорів) [8].

З'ясувавши тему і головну проблему твору, зосередимося на особливостях її вирішення автором. Передусім звернімося до визначення й тлумачення ключових слів, що допомагають розкрити зміст авторського задуму. Зазвичай до їх числа учні зараховують такі: *хтось, рідна мова, народ мій, Україна*. Наявною стає опозиція — з одного боку, хтось незнаний і невидимий, з іншого — усе те, чим дорожить ліричний герой, — його Батьківщина.

Це протистояння увиразнюється діалогічною формою твору. Коли мова йде про дорогі йому з дитинства ріки й озера, степи й луки, рідний народ, ліричний герой відмовчується, аби не проронити випадкове слово. Коли ж його відверто запитують про любов до Батьківщини, рідної мови, він, ображений самим запитанням, від болю й люті кричить: "Кладіть отут у домовину живим!.. Однаковісьню". Отже, у центрі ліричної поезії діалог як дискусія різних життєвих цінностей і ціннісних установок. Одні з них належать ліричному герою, полум'яному патріоту своєї країни.

Отже, наступний етап роботи передбачає складання за розрізненими художніми деталями узагальненого образу рідної землі. Батьківщина поета багата річками, річечками й потічками, на тихі води яких падають ясні зорі, викликаючи замилування й схвильованість. Це край яблуневих садів, степів і озер, працюючих і талановитих людей. Тут його герой пізнав щастя кохання, почув, як рідною мовою дружина співає колискову сину. Хіба можна не любити цю землю? Це запитання автор адресує своїм читачам.

Зупинимося на аналізі образу ліричного героя, адже він є носієм переживання, виступає другим "Я" митця ("автор актуалізує в ліричному герої часточку самого себе, типізує й узагальнює ліричні переживання" [3; 215]). Ліричний герой "Тихої елегії" не персоналізований, але цілком відданий своєму народу та країні. Хіба можна сумніватися в щирості його почуттів? Для нього, як і для самого поета, Батьківщина — святе, а тому сумніви інших, когось, сприймаються як докір і образа. Хто вони, ці хтось? З'ясуємо це за допомогою низки запитань:

— Яким постає цей (або ці) хтось? Яким є авторське ставлення до нього (них)? Спробуйте словесно візуалізувати образ незримого співбесідника ліричного героя.

— Який діалог веде текст із біографічним контекстом (перипетіями життя митця)? (До запитання додаємо перелік сайтів, що допоможуть знайти цікаву інформацію про життя В. Підпалого — www.poetryclub.com.ua/metr.php?id=58&type=biogr; www.dt.ua/3000/3760/53412).

Пошук відповідей на ці запитання потребує вчительських коментарів про становище митців в умовах тоталітарної держави, звернення до спогадів друзів.

"Тодішня влада ставила Підпалому в провину, що "за час роботи у видавництві "Радянський письменник" рекомендував до видавничого плану неприйнятні для нашої ідеології вірші І. Калинця, В. Голобородька, В. Стуса... Готував до друку книжку Ліни Костенко "Княжа гора", зняту потім із виробництва у верстці за серйозні ідейні вади..." (Доповідна записка ЦК Компартії України, 18 грудня 1973 р.). Тут же тодішній завідуючий відділом культури доповідав верховному: "...у публікаціях надавав перевагу інтимній та пейзажній ліриці, елегійним описам природи. В громадянській ліриці — "національним болям" ("непробудно спить уся країна, розтринькавши і славу і біду"), історичним "кривдам"... Його "Тиха елегія" — це своєрідна сповідь перед Україною", — згадує дружина поета Ніла Підпала. [7]

Знайомство з біографічним контекстом допомагає учням зрозуміти, який смисл вкладав поет у слова "хтось" та "випадкове слово", проіннятися болями й сумнівами, що непокоїли ліричного героя, руйнували життєву гармонію та спокій самого митця.

Далі запропонуємо восьмикласникам пояснити відсутність у тексті "Тихої елегії" гучного й пафосного слова "патріотизм". Пошуки відповіді потребуватимуть рефлексивної оцінки власного ставлення учнів до рідної землі, малої і великої Батьківщини. Рушійною силою такого самоаналізу в даному разі стає читацьке співпереживання ліричному герою, вболівання за долю країни, її творчої інтелігенції. Ревізія власних патріотичних інтенцій (рефлексія), під час якої внутрішнє "Я" позбавляється всього дріб'язкового й несуттєвого, стимулює народження нового, чистого й світлого почуття, здатного визначати поведінку людини. Оновлене розмірковуванням читача та спроектоване на особливості реалізації творчого задуму, співпереживання збагачує первісне сприйняття мистецького явища, приводить до емоційного вивільнення — катарсису. Як зазначає Н. Берхін, "очищення" (катарсис) знаходить своє вираження в тому, що співпереживання художньому образу вносить до життєвої інтимної емоції ті властивості, які воно має, а саме: довірливість, контрольованість, керованість". [1].

У процесі обговорення учні доходять розуміння, що істинні патріотичні почуття виявляються у справах, у наполегливій роботі на благо країни, а не в гучних словах. Саме тому В. Підпалій дає своїй поезії не пафосну назву, а ліричну, що відбиває сутність його особистого розуміння патріотизму — "Тиха елегія".

Дидактична спрямованість наступного виду роботи, завдання-трансформера, полягає в наданні допомоги учням глибше зрозуміти особливості елегійного жанру. Запропонуємо школярам на одній сторінці учнівського зошита (дотримання визначеного обсягу є обов'язковим!) переказати зміст поезії, намагаючись якомога точніше й повніше відтворити прихований і не-прихований зміст.

Уже перші спроби переконують восьмикласників, що ліричний твір у невеликій поетичній формі відтворює глибину емоційно-почуттєвого світу особистості. Варто зазначити, що іноді серед переказів зустрічаються такі, що нагадують ліричний опис. Для прикладу наведемо роботу, виконану учнем експериментального класу Сергієм П.:

"Ландшафт України багатий озерами, річками й невеличкими річечками, що пронизують її чорноземи зі сходу на захід, з півдня на північ. Безкрай українські степи, оспівані в легендах і думках, — колиска воєнної могутності козацької держави. Це край яблуневих

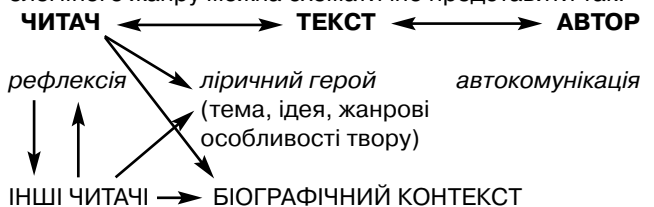
садів, степів і озер, працюючих і талановитих людей безмежно дорогої ліричному герою — тут виріс він сам, росте його син, якому дружина рідною мовою співає колискових, тут його Батьківщина, яку ми не вибираємо і любимо вже за те, що вона є.

Образливими вважає ліричний герой запитання когось про відданість Україні, любов до рідної мови, народу. Заради рідної землі він ладен пожертвувати найдорожчим — своїм життям".

Підсумковим видом роботи під час текстуального дослідження "Тихої елегії" оберемо складання синквейну (алгоритмізованого неримованого вірша), що швидко та ефективно надасть можливість ознайомитися з висновками, яких дійшли читачі, із їх унікальним сприйняттям головної думки твору. Ось який вигляд може мати синквейн із першим словом *патріот*:

- Патріот.
- Відданий, негаласливий.
- Працює, шанує, захищає.
- "Вони в мені навіки!" (В. Підпалій).
- Істинний патріотизм не потребує гучних промов!

Отже, схему діалогічної взаємодії під час вивчення елегійного жанру можна схематично представити так:

2. Жанр ліричної медитації доволі складний для розуміння восьмикласниками, проте вважаємо, що його включення до програми загальноосвітньої школи є цілком виправданим. Сповнені філософського змісту, вірші-медитації відтворюють глибинні роздуми митця про життєві цінності, людське буття та творчість. Медитативний характер властивий багатьом поезіям Лесі Українки, В. Сосюри, А. Малишка. На прикладі вірша **Івана Малковича "Музика, що пішла"** проілюструємо переваги інтерсуб'єктивного вивчення жанру медитації.

Підготовку до сприйняття поезії здійснюємо за допомогою метафоричної історії-загадки: "Давно це було... Високо в горах жив скрипаль. Усе життя виконував він мелодії, створені іншими. Переймаючись чужими радощами, перемогами й стражданнями, ніколи не замислювався він над власною життєвою історією як музикою своєї душі. Утомившись очікувати від нього щирої сповіді про любов до мистецтва, розлючена скрипка запитала: "Невже твоя обдарованість позбавлена натхнення? Невже доля не подарувала тобі щастя радіти з того, що маєш?"

Завдання: Якою, на вашу думку, могла бути відповідь скрипаля?

Вислухавши думки учнів, пропонуємо обміркувати відповіді на такі запитання:

- Чи може бути творчість позбавленою натхнення?
- Чи завжди актор має бути режисером і продюсером?
- Як ви розумієте вислів "музика душі"?

Шукаючи відповідь у власному "Я" особистості, учні прагнуть також почути її і від учителя (це дещо нагадує розв'язування кросворда), але ж істина у кожній людини своя, і визначається вона комплексом особистісних якостей. Таким чином, надавши бажаним можливість висловитися, починаємо читати поезію "Музика, що пішла" — виразно, повільно, бажано у супроводі інструментальної композиції.

Після хвилиної рефлексії запропонуємо восьми-класникам прокоментувати думки й почуття, навіяні твором. За своїм емоційним складом "Музика, що пішла" інтимна й довірлива, сповнена філософських роздумів про щастя, дружбу, життєві негаразди тощо. Увага читачів концентрується на внутрішньому стані ліричного героя — він відчувається збентеженим, розгубленим і навіть зрадженим. Поезія пройнята його суб'єктивною оцінкою подій, пов'язаних із втечею музики, — власною заклопотаністю, байдужістю рідних і близьких, небажанням музики відчувати себе зайвою, непотрібною. Текстуально це пояснюється наявністю риторичних запитань ("Ох, смиче, теж дививсь куди ти?", "Чом, скрипка, відвернулася пріч?"), оригінальних епітетів і метафор ("звабна ніч", "розхристані сліди", "вітер завива" тощо), відсутністю будь-яких кольорів ("сивина"). Композиційно психологізм поезії підсилюється повторюваністю запитання "Як музику пустила босу в таку непевну, звабну ніч?" та словосполучення "боса музика", "звабна, непевна ніч".

Далі зосередимо увагу восьмикласників на визначенні теми твору та ключових слів, що забезпечують певну емоційну динаміку і викликають цікаві й несподівані асоціації. Зазвичай школярі називають "скрипку", "музику", "ніч", "смичок", "вітер", "сліди". Комуś із учнів музика нагадує втрачене кохання, комуś — натхнення, улюблену роботу, тоді як ніч — сповнене несподіванок життя; скрипка і смичок — давніх друзів, які іноді бувають неуважними й байдужими. Численність і різноманітність асоціацій визначають діапазон тлумачень авторського задуму, стимулюють діалог з митцем і створенням силою його уяви художнім текстом.

Проаналізуємо поетичні образи (окремі лексичні одиниці), що поглиблюють і конкретизують ключові. Наприклад, музику зображено босою, ласкавою та гнучкою, адже вона "плелася в коси", звертала на себе увагу, прагнучи бути поміченою й почутою. Вона там, де натхнення, де співає душа. Смичок видається немолодим і неуважним ("сивина спадає з пліч"), ніч — сповненою непередбачуваних ситуацій, злетів і падінь. Хто ж опікуватиметься довірливою та безкорисливою музикою? А раптом вона пропаде? Ці запитання не дають спокою ліричному герою, і він вирушає на її пошуки.

З'ясуємо, як збагачується додатковим значенням наведених асоціацій аналізований вірш. Запитання, адресоване учням, одразу знаходить відгук у вигляді низки інтерпретацій — пропозицій дешифрування авторського задуму.

На особливу увагу заслуговує також образ ліричного героя. Яким його зображено? Деперсоналізованим, заклопотаним і, часом, неуважним, проте щирим, чуйним, сміливим і здатним до авантур. Відправляючись у путь, він не лякається труднощів, його душа відкрита новим враженням і пригодам ("Хай тільки вітер завиває в моїх розхристаних слідах"), він прагне вгамувати душевний біль і знайти музику своєї душі.

Позбавлений усього зайвого (слів, синтаксичних конструкцій, композиційних прийомів тощо), поетичний текст є цілісним і гармонійним. Саме тому подальший діалог із ним потребуватиме окреслення й пояснення обраних митцем художніх засобів (епітетів, метафор, уособлень, повторів тощо), адже завдяки їм увиразнюється головна думка твору, абстрактні словесні образи набувають одухотвореності — здатності мріяти, страждати, вирішувати свою долю.

Інтерсуб'єктну взаємодію з ліричним героєм (а через нього і з автором) активізує аналіз образу-переживання, що проймає поезію філософськими інтенціями,

налаштовує на розмірковування, пошук особистісно важливого смислу. Які життєві цінності важливі для alter ego автора? Яке значення надає він пошукам утраченої музики? Ці запитання запропонуємо учням для обговорення під час роботи в групах. Восьмикласників також доцільно познайомити із зізнанням самого митця про втрачений ним душевний спокій через неможливість присвятити себе мистецтву:

"Я справді дуже щасливий у виборі своєї професії. І всім бажаю мати роботу, яка приносить насолоду і душі, і, як кажуть, і тілу... Єдине, що мене непокоїть, це те, що я цілком поглинутий роботою і перестав писати вірші... Я думав, що ніколи не перестану писати вірші. Неможливо описати той стан, коли народжується поезія. Інколи я навіть хворів: підвищувалася температура, увесь тремтів... Але внутрішньо почувався настільки гарно! Гадаю, я не цінував цього".

Тема творчого натхнення важлива для І. Малковича. Його голос — то сумний, то сповнений оптимізму, звучить схвильовано й упевнено. Однак для того щоб глибше зрозуміти митця, відчути його настрої, доцільно з'ясувати деякі біографічні факти.

Загальновідомо, що І. Малкович закінчив скриповий клас Івано-Франківського музичного училища та філологічний факультет Київського державного університету ім. Тараса Шевченка. На всеукраїнському семінарі молодих авторів дев'ятнадцятирічного юнака було визнано найкращим поетом (збігається з часом написання вірша). Добрим словом відгукнулася на творі Івана Малковича і Ліна Костенко. Саме вона активно сприяла виходу в світ першої збірки поета

Для поглиблення власного уявлення про життя та творчість поета запропонуємо учням познайомитися з такими сайтами: <http://www.dt.ua/3000/3855/42452/>; <http://www.ukrlit.vn.ua/biography/malkovich.html>; <http://vezha.org/news/4694.html>; <http://www.simya.com.ua/articles/25/4074/>

Чому, щоб поділитися наболілим і глибоко особистісним, автор обрав жанр медитації? Мабуть, це обумовлено його філософічністю, адже залучаючи читачів до роздумів, митець обмірковує, що несе в собі музика душі і як не втратити її назавжди.

Для узагальнення результатів інтерсуб'єктної взаємодії за різними кореляційними складовими (з текстом, його автором, ліричним героєм тощо) пропонуємо школярам підготувати візуально-сміслову презентацію (індивідуальну опорну схему) власного сприйняття ідейного задуму митця.

Візуально-сміслову презентацію розглядаємо як унаочнення авторського тексту, "віддзеркаленого" в уяві й свідомості реципієнта, один із можливих видів інтерсуб'єктної взаємодії за різними кореляційними складовими. Робота з її створення залучає підлітка у зручний для нього спосіб (за допомогою образів (авторських, асоціативних), комбінування кольорів), активізуючи природні нахили й здібності, перенести зоровий ряд на папір або ж екран монітора — візуалізувати те, що становить основу віддзеркаленого авторського тексту.

Такий вид роботи надасть кожному читачеві можливість заглибитися в авторський текст, зробити важливі для себе висновки.

Запропоновані методи і прийоми роботи вважаємо ефективними, адже вони допомагають восьмикласникам збагатити своє уявлення про особливості ліричних творів, побачити в авторі рівноправного партнера й співбесідника, сприяють розвитку власної емоційної сфери, художніх смаків і вподобань.

Література

1. Берхин Н. Б. Роль сопереживания в восприятии и создании художественных произведений [Электронный ресурс] Режим доступа: vorpsy.ru/issues/1988/884/884155.htm от 15.05.2008

2. Галич О., Назарець В., Васильев Є. Теорія літератури : Підручник / За наук. ред. Олександра Галича. — Київ : Либідь, 2001. — 488 с.

3. Есин А. Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения: Учебное пособие. — 2-е изд. испр. — М.: Флинта, Наука, 1999. — 248 с.

4. Золотухина А. А. Коммуникативная компетентность студентов. Практико-ориентированный аспект sara.sib.ru/Science/progr_MNSK.doc от 17.09.2008.

5. Ковалев Г. А. Три парадигмы в психологии — три стра-

тегии психологического воздействия. Вопросы психологии 1987, №3. — С.41—49.

6. Любичева Е. В., Ольховик Н. Г. От текста к смыслу и от смысла к тексту (Текстовая деятельность учащихся) Учебное пособие. Под ред. д.п.н., проф. Любичевой Е. В. — СПб.: САГА, Азбука-классика, 2005. — 368 с.— С.6

7. Підпала Ніла "Жага, любов і туга триєдині". До 70-річчя від дня народження Володимира Підпалого [Електронний ресурс] dt.ua/3000/3760/53412/ от 15.04.2008

8. Уліщенко В. В. Бачу серцем, споглядаю, мислю образами. Ейдетичні прийоми аналізу художнього тексту як ключ до ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії під час вивчення української літератури // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях і колегіумах. — 2009. — № 5. — С. 28—39.

В статье анализируются особенности субъект-субъектного изучения лирики. Автор обращает внимание на проблемы духовного развития личности, ее внутреннего потенциала в процессе восприятия искусства слова, диалога с автором, героями его произведений.

Ключевые слова: *интерсубъектное взаимодействие, художественно-читательская компетентность, ключевые слова, визуально-смысловая презентация.*

The article highlights the features of subject-to-subject interaction during the studies of lyrics. An author is concentrated on the problems of the spiritual enriching of personality, opening of its internal potential, vital experience during perception of art of word, dialog with an author, heroes of his works.

Keywords: *subject-to-subject interaction, dialogue interaction, keywords, vividly semantic presentation.*
